

פתח דבר

אנו שמחים להציג בפני הקוראים את הכרך העשרים ושלושה של כתב העת "מסורות: מחקרים במסורות הלשון ובלשונות היהודים". כרך זה כולל תשעה מאמרים העוסקים בהיבטים מגוונים של לשונות היהודים ובמסורתיה ובמאפייניה של העברית כפי שהם משתקפים בסוגות שונות.

חמישה מן המאמרים דנים בתרגומים. שניים מהם עוסקים בתרגומים של ספרי מקרא לערבית היהודית. משה בראשר, אשר חקר ופרסם את השרח המערבי – הלוא הוא התרגום המגרבי למקרא – דן במאמרו בתופעות של לשון נקייה ועידון בלשון "מפני סכנה" בשרח לחומשים במדבר ודברים, ומעמידנו גם על הבדלים בתרגום בין שירת דוד בספר שמואל ב, כב לשירה בתהלים מזמור יח. כל זאת על פי מסורת השרח של מסרן מהימן ביותר. תמר צבי בודקת במאמרה את שאלת מוצאן של חלופות התרגום המופיעות בתפסיר רב סעדיה גאון (רס"ג) לספר שמות על פי כתב היד המעולה של התפסיר, Yevr. II C1, האצור בספרייה בסנקט פטרבורג. שאלה זו מעסיקה את החוקרים, שכן רס"ג לא נהג להשתמש בתרגומים חלופיים בתרגומו לספרי מקרא אחרים. לשם הדיון בשאלה זו השוותה תמר צבי בדיקנות את הנוסח המצוי בכתב היד הנזכר לנוסח שבכתבי יד נוספים, כולל קטעי גניזה שזוהו לאחרונה, ולמהדורתו של יהודה רצהבי לפירוש רס"ג לחומש שמות.

נחם אילן דן בתרגום לערבית יהודית, שערך ר' מכלוף עידאן מג'רבה במחצית המאה העשרים, לחלקו השני של החיבור "פלא יועץ" פרי עטו של ר' אליעזר פאפו (בולגריה, 1786–1827). מאמרו של אילן עוסק במטרת התרגום, בדרכי עבודתו של המתרגם, בקהל היעד של החיבור ובמאפיינים הלשוניים של התרגום. נוסף על שלושת המאמרים הללו הדנים בתרגום לערבית היהודית, מופיע בכרך שלפנינו מאמר מאת יפה ישראלי, העוסק בתרגום פיוט נודע שחיבר ר' יהודה הלוי "ישן, אל תרדם" לארמית היהודית החדשה על פי להג העיר סקז (כורדיסטאן האיראנית). במאמרה מציגה ישראלי את התרגום היחיד לפיוט זה בארמית יהודית חדשה שהגיע לידינו עד כה. אורה (רודריג) שורצולד מעמידה בפני הקוראים השוואה בין שישה תרגומים בלאדינו לתיאור האהוב במגילת שיר השירים, פרק ה, שמקורם הן במזרח הן במערב וזמנם מן המאה השש-עשרה עד המאה העשרים. בתיאור האהוב מופיעות מילים יחידאיות רבות, ומניתוח תרגומיהן של מילים אלה מסיקה המחברת שהתרגומים

מפרארה, מאמסטרדם ומליוורנו מייצגים את נורמות הספרדית הסטנדרטית יותר מן התרגומים האחרים מקושטא, מוונציה ומסלוניקי, המייצגים את לשונם המדוברת של היהודים הספרדים.

אסף בן-משה מפנה את מבטנו למגוון הלשוני של יהודי עיראק, בעומדו על ההבדלים בין הלהג הערבי-יהודי המדובר של קהילת עאנה לבין הלהג המדובר של קהילת יהודי בגדאד. מחקרו מבוסס על עבודת שדה שערך בקרב דוברים בני שתי הקהילות הללו, אשר בעקבותיה ניתח את ההבדלים המבחינים בין שני הלהגים של הערבית היהודית מעיראק במאפיינים מתחומי הלשון השונים: תורת ההגה, תורת הצורות, תחביר ולקסיקון.

במאמרה של דלית אסולין נדונה לשונם של רבנים מזרחים שהצטרפו לחסידות ברסלב, שמוצאה אשכנזי. המחברת מתמקדת בחקר קורפוס של דרשות ושיעורים שנשא רבנים ורבניות מזרחים בפני קהלם, ונגישים ברובם במרשתת. ניתוח לשונם חושף את מורכבותה של לשון זו. מחד יש בה יסודות מזרחיים, הגיית עי"ן לועית (ובפי חלקם אף חי"ת לועית), יסודות ערביים שאולים, ביניהם אף יסודות ערביים-יהודיים (בעיקר מצפון אפריקה), וגם יסודות עבריים מן המרכיב העברי בלשונות היהודים. מאידך יש בלשון זו גם יסודות אשכנזיים, ובראשם שימוש בהגייה אשכנזית. מורכבות לשונית זו משקפת את המפגש בין הזהויות בקרב חסידי ברסלב בימינו. מאמרם של אפרים חזן ורחל חיטין משיח דן בסוגה אחרת, בחליפת איגרות שכתבו חכמים זה לזה בענייני ספרים. איגרות אלה מעידות על מרכזיותם של ספרים בחיי אותם החכמים. כך תכתובות של חכמים מצפון אפריקה מספקות מידע רב חשיבות על הפקת ספרים, רכישתם ומכירתם, השאלתם, גיוס תרומות להדפסתם ועוד. מחברי המאמר מנתחים ומבארים שבע איגרות מאת ר' יעקב אבן צור ממכנאס (מרוקו), שהיה ידוע באהבתו לספרים. הם מאפיינים את איגרותיו הן מבחינת מבנה הן מבחינת לשון, המרובה בשיבוצים מן המקורות. שתיים מן האיגרות נותחו גם על פי המודל של רומן יאקובסון.

קדם גולדין עוסק במאמרו בשירי חידה עבריים. בהשפעתה של הערבית, חיברו אף משוררי תור הזהב בספרד המוסלמית שירי חידה קצרים, ערוכים במשקל ובחרוז, על שמות אנשים וחפצים, כגון מחט ומנעול. מחבר המאמר מנתח את לשונם ואת סגנונם של שני שירי חידה עבריים שיוחסו לשלמה אבן גבירול, ולדעתו אי אפשר לקבוע מעבר לכל ספק שהוא מחברם.

* * *

כתב העת מסורות יוצא לאור בתמיכתן של שתי קרנות במכון למדעי היהדות על שם ג'ק, ג'וזף ומורטון מנדל: הקרן על שם פולה ודוד בן-גוריון מיסודה של משפחת פדרמן וקרן פרלוב. אנו מביעים את תודתנו העמוקה לקרנות אלה על תמיכתן המתמדת, אשר בלעדיה לא היו כרכי כתב העת מתפרסמים. רוב תודות לראש המכון הקודם, פרופ' נח חכם, ולראש המכון הנוכחי, פרופ' מיכאל סיגל, וכן לגב' ענת ג'אני, מרכזת המכון, על טיפולם המסור בהבטחת המשאבים הדרושים להפקתו של הכרך החדש הרואה אור עתה. תודנו נתונה למר דוד הרבנד, עורך הלשון הקפדן והנאמן ולגב' ליזה מוהר, מנהלת ההוצאה לאור של האקדמיה ללשון העברית, אשר ניצחה על מלאכת ההוצאה לאור במקצועיות רבה ובנועם.

ירושלים, תמוז תשפ"ה

העורכים

דוד מ' בוניס

עפרה תירוש-בקר

תוכן העניינים

ה	פתח דבר
1	נַחֵם אֵילָן "תרג'מת פלא יועץ" לר' אליעזר פאפו: בין תרגום לעיבוד
29	דלית אסולין סידנא רבי נחמן: לשונם של רבנים מזרחים בחסידות ברסלב
67	משה בר־אשר ייחודים בתרגומי השרח המערבי
75	אסף בר־משה מבט אל המגוון הלשוני של יהודי עיראק: במה שונה הערבית היהודית של עאנה מזו של בגדאד?
91	קדם גולדן שירי חידה המיוחסים לשלמה אבן גבירול
101	אפרים חזן ורחל חיטין־משיח תכתובות בענייני ספרים בקהילות מרוקו: תכנים, לשון וסגנון בראי איגרותיו של ר' יעקב אבן צור
135	יפה ישראלי תרגום הפיוט "ישן, אל תַרְדֵּם" לרבי יהודה הלוי בארמית חדשה בלהג סקז
155	תמר צבי על מוצא החלופות בנוסח תרגום רס"ג לתורה שבכ"י סנקט פטרבורג, Yevr. II C1
175	אורה (רודריג) שורצולד תיאור האהוב בלאדינו במגילת שיר השירים, פרק ה
XI	תקצירים באנגלית

The Description of the Lover in Ladino Translations of *Song of Songs*, Chapter 5

Ora (Rodrigue) Schwarzwald

The seven verses in the original Hebrew text of *Song of Songs* 5:10–16 describe the male lover's physical features, using some rare Hebrew terms. This article examines how Ladino translations published in different cities in Europe and the Ottoman Empire interpret these terms and whether systematic differences emerge among them. Six Ladino translations were analyzed: Ferrara (1553), Amsterdam (1664), Constantinople (1744), Venice (1778), Salonica (1876), and Livorno (1929). The first two use Latin letters, while the others employ vocalized Hebrew letters. Lexical variations arise from different interpretations, yet Ferrara, Amsterdam, and Livorno align more with standard Spanish, whereas the others reflect distinctively Judeo-Spanish tendencies. Notably, the Venice translation, expected to resemble the Western (Italian and Dutch) tradition, instead aligns more closely with Constantinople and Salonica due to its translator's Ottoman Judeo-Spanish origins. The Livorno translation also shows signs of modern Spanish, using *het* instead of *gimel* with a diacritic, mirroring the contemporary pronunciation of *j* (*jota*).

Kurdistan, to the west of Iran and bordering Azerbaijan in the north and Iraqi Kurdistan in the west. The Piyyut was transcribed by Benyamin Cohen, who was born in the town of Saqqiz.

From a formal perspective, the translation retains the structure of the Piyyut in its original language. However, as is often the case in Hebrew liturgical poems embellished with biblical and midrashic allusions, it often deviates from a more literal translation. Likewise, this Piyyut abounds with Hebrew words and phrases. The article examines different aspects of the translation language of this poem.

The publication and analysis of this Piyyut is intended as a modest contribution toward the documentation of the important body of literature originally written in or translated from Hebrew into Jewish Neo-Aramaic.

On the Origin of the Saadyan Alternative Renderings in MS St. Petersburg RNL Yevr. II C1

Tamar Zewi

MS St. Petersburg RNL Yevr. II C1 was copied around 1009–1010 by Samuel b. Jacob, the very scribe who copied the known Leningrad codex. This manuscript contains the Hebrew text of the Pentateuch, including Tiberian vocalization, accents and Masoretic notes, and Saadya's Arabic translation follows each Hebrew verse. Unlike other manuscripts and Genizah fragments of Saadya's translation of the Pentateuch, the book of Exodus in MS St. Petersburg RNL Yevr. II C1 conveys numerous alternative renderings, mainly in its second half. The paper first examines the nature and origin of these readings, following previous suggestions made by other scholars, and in comparison with *Rav Saadya's Commentary on Exodus* by Yehuda Ratzabi (1998, Jerusalem). In addition, it discusses two joined Genizah fragments, which most probably belonged to this commentary and are not documented in Ratzabi's edition.

Correspondence about Books in Morocco: Custom, Language and Style in the Light of Rabbi Yaakov Ibn Tzur's Letters

Efraim Hazan and Rachel Hitin-Mashiah

Rabbi Yaakov Ibn Tzur was a pivotal figure in his time and place, and his rulings as well as his poetic and epistolary works served as models for subsequent generations. This article discusses Ibn Tzur's letters relating to book purchasing, as preserved in *Leshon Limmudim* (a collection of letters he himself edited), against the backdrop of correspondence on books written by North African scholars.

Ibn Tzur preserved seven letters regarding book purchases. This article describes these letters in terms of their structure and language. In two of them, the linguistic manipulations employed by Ibn Tzur are demonstrated according to the components of communication and communicative functions defined by Jakobson (1960). We show how Ibn Tzur employs the "poetic function" and the "emotive function" to motivate the recipient to take action. The seven letters are presented at the end of the article with accompanying sources and explanations.

The Piyyut (Liturgical Poem) *Yashen al Teradam* in the Saqqiz Dialect of Jewish Neo-Aramaic

Yaffa Yisraeli

The Piyyut *Yashen al Teradam*, recited in many different Jewish ethnic communities during the *Selichot* prayers, was written by Rabbi Judah Halevi (c. 1075–1141). The article focuses on the translation of this Piyyut into the Saqqiz dialect of Jewish Neo-Aramaic spoken in Persian

differences between the Jewish dialect of Baghdad and the Jewish dialect of ʿĀna and traces the historical developments that led to this linguistic diversity.

The differences between the dialects stem primarily from the influence of Bedouin and rural dialects spoken by the Muslims in ʿĀna and its surroundings. Through these intermediaries, features characteristic of Bedouin dialects entered the ʿĀna dialect, including the velar realization of the uvular consonant *q* as *g*, and the affricative realization of the consonant *k* as *č*. Other examples of the influence of nomadic and rural dialects include the absence of imāla and the coloring of vowels according to their consonantal environment. Despite these differences, the similarities between the dialects, both members of the *qəltu* family, are evident. These include the velar realization of the trilled consonant *r* as *ḡ*, the preservation of interdental consonants, and the use of an originally Aramaic structure for argument marking. Additionally, both dialects were spoken by Jews, which left a distinctive mark on them, particularly in the lexicon.

Poetic Riddles Attributed to Solomon Ibn Gabirol

Kedem Golden

A popular genre among the poets of the Hebrew Golden Age in Al-Andalus were short, monorhymed poetic riddles. The article discusses two short riddles, which are attributed in one manuscript to the renowned poet Solomon Ibn Gabirol. The riddles are presented with annotation and parallels in medieval Arabic poetry, and then the question of their attribution to Ibn Gabirol is addressed.

religious identity, such as halakhic rulings and Sephardi or Mizrahi prayer styles. Similarly, the language of Mizrahi spiritual leaders is overtly marked as “Mizrahi.” This includes frequent use of Arabic and Judeo-Arabic elements, Hebrew words and expressions derived from Judeo-Arabic languages, and distinct Mizrahi pronunciation. At the same time, certain Ashkenazi linguistic features are also used by these speakers. This complex linguistic reality reflects the continuous negotiation between the speakers’ Mizrahi identity and the Ashkenazi roots of Breslev—a tension that lies at the heart of the Mizrahi-Breslev identity.

Peculiarities of the Translations in the Maghrebi Sharḥ

Moshe Bar-Asher

In the fifth volume of the Maghrebi Sharḥ, new phenomena have been discovered: euphemistic translations, tempering of the language due to fear of curses, *medina* denoting not a city but a Muslim cemetery, and additional phenomena.

How is the Jewish Arabic Dialect of ʿĀna Different from that of Baghdad?

Assaf Bar-Moshe

Although most Iraqi Jews spoke an Arabic dialect similar to that of the Jews of Baghdad, there were also significantly different Jewish dialects spoken in the Iraqi region. One such dialect was that of the Jews of ʿĀna, located close to the Iraq-Syria border. This article examines the linguistic

The various printings of the *Pele Yoetz* translation and its reprints indicate that there was a demand for the book in its Judeo-Arabic version. *Tarjamat Pele Yoetz* offers the critical reader an opportunity to feel the cultural ‘pulse’ of the Jews of Djerba and other communities in North Africa in the first half of the 20th century and to become acquainted with one of the ways their leaders addressed the challenges of modernity. Even those who no longer attended the synagogue at all or did so only occasionally were still considered members of their community. This reflects an inclusive perception of communal belonging by both its members and its real and imagined leaders. Thus, a literary text can serve as a useful window into understanding the sense of responsibility and commitment of community leaders toward their members and sister communities, and accordingly, their ability to adapt to the transformative processes occurring within it. The literary genre was a means of expressing that responsibility and commitment, and as the *Pele Yoetz* in Judeo-Arabic demonstrates, it changed according to the evolving circumstances of its intended readers.

Sidna Rebbi Nahman: The Language of Mizrahi Breslev Spiritual Leaders

Dalit Assouline

This paper discusses the language of Mizrahi spiritual leaders in Breslev, focusing on their explicit and implicit efforts to bridge the gap between the Ashkenazi origin of the Breslev Hasidic sect and their Mizrahi identity. Current estimates suggest that many, if not most, Breslev Hasidim in Israel are of Mizrahi descent. Unlike other Mizrahi Haredim who joined Ashkenazi-origin groups (mainly Litvish-Yeshivish streams or Chabad), Mizrahi adherents of Breslev maintain significant aspects of their Mizrahi

English Abstracts

A Translation of *Pele Yoetz* by R' Eliezer Papo: Between Translation and Adaptation

Nahem Ilan

Pele Yoetz is a Hebrew lexicon of Jewish religious concepts composed by Rabbi Eliezer Papo of Sarajevo and published in Constantinople in 1824. It is organized alphabetically and contains 390 entries. There is only one deviation from this structure: at the end of the letter 'Kaf,' after its eighteen entries, there is a separate and double entry entitled 'Kelalot Yofi,' divided into 'Kelalot [A]' and 'Kelalot [B].' This book serves as an aid for preachers. The book reflects a principled social perspective regarding the role and function of the scholar who wishes to lead and influence beyond his immediate audience.

In this article, I trace the evolution of the translation into Judeo-Arabic published in Djerba in 1928–1951, characterize it, and propose its cultural significance. When translating a work from the original language to another target language, a process of cultural mediation occurs, especially when the translation is intended for an audience living in a different geographical area and several decades after the original work was first published. This act goes far beyond the purely linguistic domain, and its primary significance lies in shaping the cultural world of the intended reader in the target language.

English Abstracts

Tamar Zewi	On the Origin of the Saadyan Alternative Renderings in MS St. Petersburg RNL Yevr. II C1	155
Ora (Rodrigue) Schwarzwald	The Description of the Lover in Ladino Translations of <i>Song of Songs</i> , Chapter 5	175
English Abstracts		XI

Addresses of the contributors to the present volume

Prof. (emeritus) Nahem Ilan, The Ben-Zvi Institute for the Study of Jewish Communities in the East, Jerusalem, nahem.ilan@gmail.com | Dr. Dalit Assouline, The Department of Hebrew Language, University of Haifa, dalitassouline@gmail.com | Prof. (emeritus) Moshe Bar-Asher, Department of Hebrew Language, The Hebrew University of Jerusalem, moshe.bar-asher@mail.huji.ac.il | Dr. Assaf Bar-Moshe, Institute of Semitic Studies, Freie Universität, Berlin, assafbrms@gmail.com | Kedem Golden, Israel, kedemgolden@gmail.com | Prof. (emeritus) Efraim Hazan, Department of the Literature of the Jewish People, Bar-Ilan University, Ramat-Gan, ephraim.hazan@gmail.com | Prof. (emeritus) Rachel Hitin-Mashiah, Levinsky-Wingate Academic College, Tel-Aviv, rachelmashiah@gmail.com | Dr. Yaffa Yisraeli, David Yellin Academic College of Education, Jerusalem, yaffai@dyellin.ac.il | Prof. Tamar Zewi, The Department of Hebrew Language, University of Haifa, tzewi@univ.haifa.ac.il | Prof. (emeritus) Ora (Rodrigue) Schwarzwald, Department of Hebrew and Semitic Languages, Bar-Ilan University, Ramat-Gan, ora.schwarzwald@gmail.com

Contents

Preface		v
Nahem Ilan	A Translation of Pele Yoetz by R' Eliezer Papó: Between Translation and Adaptation	1
Dalit Assouline	Sidna Rebbe Nahman: The Language of Mizrahi Breslev Spiritual Leaders	29
Moshe Bar-Asher	Peculiarities of the Translations in the Maghrebi Sharḥ	67
Assaf Bar-Moshe	How is the Jewish Arabic Dialect of ʿĀna Different from that of Baghdad?	75
Kedem Golden	Poetic Riddles Attributed to Solomon Ibn Gabirol	91
Efraim Hazan and Rachel Hitin-Mashiah	Correspondence about Books in Morocco: Custom, Language and Style in the Light of Rabbi Yaakov Ibn Tzur's Letters	101
Yaffa Yisraeli	The Piyyut (Liturgical Poem) <i>Yashen al Teradam</i> in the Saqqiz Dialect of Jewish Neo-Aramaic	135